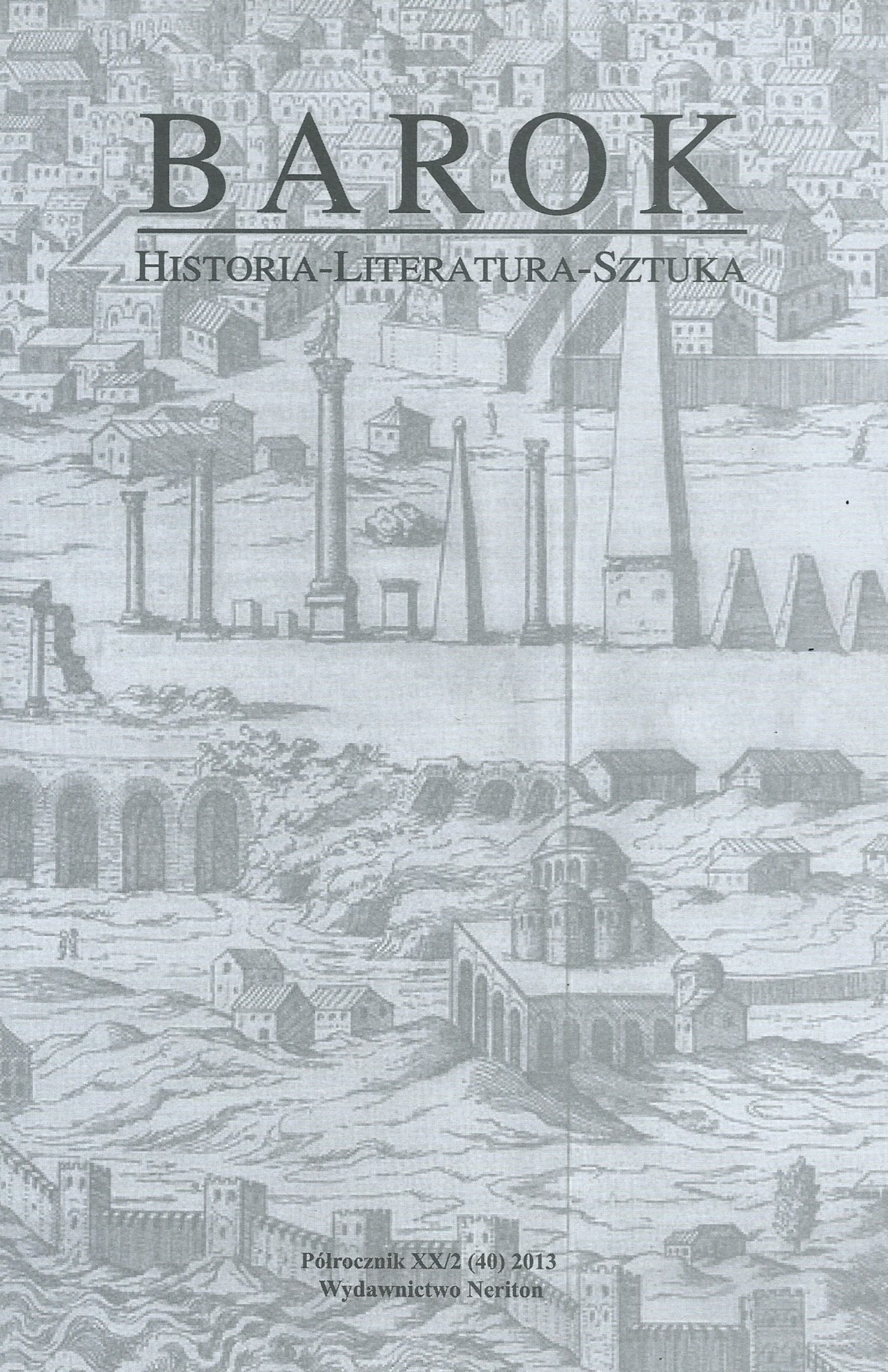

BAROK

HISTORIA-LITERATURA-SZTUKA

Półrocznik XX/2 (40) 2013
Wydawnictwo Neriton

Katolicki mikrokosmos hrabiego von Oppersdorff. Podróż i sztuka

Postać wyniesionego w roku 1627 do stanu hrabiowskiego Johanna Georga von Oppersdorff, znanego jako Georg III, cieszy się zasłużonym zainteresowaniem badaczy wczesnonowożytnych dziejów Śląska¹. Pan na Głogówku i Frydku, sędzia Górnych Łużyc, starosta połączonych księstw opolskiego i raciborskiego oraz księstwa głogowskiego, odegrał w nich znaczącą rolę, wiernie służąc cesarzowi, a także sprawie kościoła rzymskokatolickiego, przechodzącego do kontr ofensywy po latach protestanckiej dominacji. Znaczenie hrabiego oraz jego syna i następcy, Franza Eusebiusa, nie wyczerpywało się w pełnej konsekwencji i determinacji egzekucji cesarskich edyktów, zmierzających do wykluczenia protestantyzmu z publicznego życia i ograniczenia do minimum wpływu ewangelickich nauk na poddanych. Oppersdorffowie, wykazując przy tym wiele inicjatywy, podjęli również trud umocnienia katolickiej tożsamości wyznaniowej mieszkańców swych dóbr, poprzez liczne donacje ostentacyjnie demonstrując swą konfesyjną postawę. Obok potrzeby autoprezentacji owa *demonstratio catholica* stanowiła główny wątek artystycznego patronatu obu przedstawicieli rodu, skutkując swoistą konfesjonalizacją krajobrazu obu należących do hrabiów dóbr – majoratu głogóweckiego i państwa frydeckiego. Swoistą, bowiem zdradzającą silnie zindywidualizowane cechy, wynikające z osobistego doświadczenia

¹ Z prac historyków wymienić warto: H. Schnurpfeil, *Geschichte und Beschreibung der Stadt Ober-Glogau in Oberschlesien. Mit der Genealogie der Grafen von Oppersdorff*, Ober-Glogau 1860; Theophil Konietzny, *Bausteine zur oberschlesischen Landeskunde*, hrsg. von H.-L. Abmeier, Berlin 1997 (Schriften der Stiftung Haus Oberschlesien: Landeskundliche Reihe; Bd. 9). Z zakresu historii sztuki: Z. Bania, *Latyfundium „katolickie” w Małopolsce i na Śląsku, czyli o mecenacie Gaszyńskich, Oppersdorffów i Zebrzydowskich*, w: A.J. Baranowski (red.), *Sztuka pogranicza Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, październik 1997, Warszawa 1998, s. 95–104; P. Oszczanowski (red.), *W blasku Luksemburgów, Habsburgów i Wazów. Studia nad mecenatem artystycznym panów Głogówka w XIV–XVIII wieku*, Głogówek–Wrocław 2008; J. Gorzelik, *Oberglogau – eine oberschlesische Residenzstadt im Zeitalter des Barocks*, w: *Hansestadt – Residenz – Industriestandort. Beiträge der 7. Tagung des Arbeitskreises deutscher und polnischer Kunsthistoriker in Oldenburg*, 27.–30. September 2000, hrsg. von B. Störtkuhl, München 2002, s. 201–212.

zwłaszcza starszego z arystokratów, który podróżom i ciekawości świata zawdzięczał znajomość miejsc i obiektów, stanowiących dlań bezcenne źródło inspiracji.

Urodzony w roku 1588 Johann Georg von Oppersdorff kształcił się w jezuickim gimnazjum w Kłodzku, naukę kontynuował w latach 1603–1605 na Akademii w Ołomuńcu, a następnie, od roku 1606 do 1608, na uniwersytecie w Grazu². Pobyt w stolicy Styrii miał szczególne znaczenie dla przyszłej życiowej drogi szlachcica, który przebywając na arcyksiążęcym dworze, zawarł bliską znajomość z Ferdynandem, przyszłym cesarzem, oraz Karolem, który od 1608 r. zasiadał na wrocławskiej stolicy biskupiej. Owe relacje ze styryjską linią Habsburgów, która wkrótce przejąć miała władzę w imperium, stanowiły znakomity punkt wyjścia dla kariery górnośląskiego arystokraty.

Po zakończeniu nauki w Grazu i powrocie na Górny Śląsk Oppersdorff wyruszył w 1609 r. w turę kawalerską, której trasę podaje górnośląski historiograf Theophil Konietzny, powołując się na spisana przez Johanna Georga relację – miała ona przed II wojną światową znajdować się w archiwum właścicieli głogóweckiego zamku³. Baron dotarł przez Ołomuniec i Wiedeń do Grazu, skąd pielgrzymował do Mariazell. Następnie wybrał się do Tyrolu, gdzie odwiedzał kopalnie miedzi i srebra oraz mennicę i hutę szkła w Innsbrucku, a także do Bawarii. Stamtąd ruszył na południe, przekraczając Alpy i przez Udine, Treviso, Wenecję docierając do Padwy, gdzie 30 listopada immatrykulował się na uniwersytecie⁴. Dnia 19 marca 1610 r. podobny wpis pojawił się w metrykach uniwersyteckich w Sienie, dokąd Oppersdorff przybył z Florencji, uprzednio odwiedzając Pizę, Livorno i Lukkę⁵. Kolejne przystanki w podróży wyznaczyły Viterbo i Rzym. W Wiecznym Mieście, gdzie Johann Georg zwiedzał bazyliki i katakumby, zastała go Wielkanoc. Program tury kawalerskiej objął jeszcze wizyty w Ankonie, Asyżu, Perugii, Loreto, gdzie baron wykonać miał pomiary i rysunki *Casae Sanctae*, w dawnej posiadłości Sulli w Pozzuoli, na grobach Wergiliusza w Neapolu i Cyserona w Formia, a w drodze powrotnej w Mediolanie. Do Głogówka Oppersdorff powrócił w kwietniu 1611 r.

Autorzy najnowszej monografii Głogówka podają nieco inną trasę podróży⁶. Według ich relacji, Johann Georg na Półwysep Apeniński udać się miał bezpośrednio z Mariazell. W 1615 r. natomiast podjął kolejną pielgrzymkę do Loreto, której przebieg relacjonuje Konietzny⁷. W drodze do Italii baron zabawił na

² Th. Konietzny, *Die Oberglogauer Osterspiele und Dramen*, w: Theophil Konietzny. *Bausteine zur oberschlesischen...*, s. 110 n.

³ *Ibidem*.

⁴ C. Zonta, *Schlesier an der italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit (1526–1740)*, Stuttgart 2000, s. 276.

⁵ *Ibidem*, s. 453.

⁶ J. Preisner, G. Hauptstock, *Geschichte der Stadt Oberglogau*, Bd. 2: *Vom Wiederaufbau nach dem Brand von 1582 bis zum Tod Franz Eusebius I. im Jahre 1691*, Menden 2005, s. 85 n.

⁷ Th. Konietzny, *Die Loretokapelle in der Klosterkirche zu Ober-Glogau*, w: Theophil Konietzny. *Bausteine zur oberschlesischen...*, s. 126 n.

dworze w Grazu, gdzie został przyjęty przez arcyksięcia Ferdynanda, jego małżonkę Marię Annę Bawarską oraz brata Maksymiliana Ernesta. Stamtąd przez Ljublanę, Wenecję, Padwę i Ferrarę dotarł do Bolonii, a następnie przez Florencję, gdzie spędził osiem dni, Sienę, Montefiascone do Rzymu. Cel podróży osiągnął, zatrzymując się uprzednio w Asyżu. Droga powrotna wiodła przez Ankone, Ferrarę, Padwę, Wenecję, Trydent, Innsbruck i Častolovice. Zdaniem Preisnera i Hauptstocka, Johann Georg opuścił Śląsk jeszcze co najmniej raz – w 1622 r., kiedy udał się do bawarskiego Altötting, a stamtąd do Wiednia⁸.

Władzę w Głogówku Johann Georg von Oppersdorff objął w roku 1617, kiedy odkupił dominium od swego młodszego brata Rudolfa. W roku 1629 otrzymało ono status wolnego państwa stanowego, a w 1642 – majoratu. Sam Johann Georg w 1626 r. wyniesiony został do godności hrabiego Rzeszy. Dziesięć lat później nabył państwo frydeckie, wydzielone w roku 1573 z księstwa cieszyńskiego⁹. Oba terytoria stały się obszarem działalności donacyjnej, w której donośnie pobrzmiwały echa podróży właściciela.

Rządy Johanna Georga von Oppersdorff w Głogówku i Frydku przypadły na lata przełomowe dla stosunków wyznaniowych na Górnym Śląsku. O ile państwo frydeckie hrabia objął jako niemal homogeniczne konfesyjnie, o tyle na terenie dominium głogóweckiego protestantyzm okazał się głęboko zakorzeniony¹⁰. W XVI stuleciu ewangelicy przejęli miejscowy kościół kolegiacki, w protestanckie ręce trafiły również budynki klasztoru franciszkanów. Restytucja kolegiaty nastąpiła za sprawą Johanna, pierwszego z Oppersdorffów sprawującego władzę w Głogówku¹¹. Jego bratanek i następca, Georg II, sprowadził do miasta jezuickie misje¹². Johann Georg kontynuował te działania, od początku swego panowania pozostając w ostrym konflikcie z miejscowymi luteranami. Ostatecznie, w roku 1628, na mocy cesarskiego edyktu, nakazał ewangelikom konwersję na katolicyzm, a niepokornych wygnał z dominium¹³.

Artystyczne wysiłki Johanna Georga koncentrowały się na rozbudowie głogóweckiej rezydencji, której nowożytny kształt nadali jego poprzednicy, aranżacji rodowej sepultury przy kościele kolegiackim św. Bartłomieja oraz odnowie wykupionego z rąk protestanckich klasztoru franciszkanów. Ponadto hrabia

⁸ *Ibidem*, s. 104.

⁹ D. Pindur, „*Si Deus pro nobis, quis contra nos?*”. Rod Oppersdorffů jako reprezentant barokního katolicismu v nižším stavovském panství Frýdek, w: *Šlechtic v Horní Slezsku. Vztah regiona a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) / Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*, red. J. Brňovják, W. Gojniczek, A. Zářický, Katowice–Ostrava 2011, s. 197–222.

¹⁰ O. Karzel, *Die Reformation in Oberschlesien. Ausbreitung und Verlauf*, Würzburg 1979, s. 72.

¹¹ J. Vávra, *Das Kollegiatstift St. Bartholomaei in Oberglogau*, „Oberschlesische Heimat” 9 (1913), s. 134.

¹² H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Oppeln*, Breslau 1934, s. 29.

¹³ Th. Konietzny, *Das Lehmberg-Kirchel bei Oberglogau*, w: *Theophil Konietzny. Bausteine zur oberschlesischen...*, s. 129 n.

zlecał – zarówno w dobrach głogóweckich, jak i frydeckich – budowę niewielkich obiektów swą obecnością sakralizujących przestrzeń.

Zamek w Głogówku zyskał za sprawą Johanna Georga charakter wyjątkowy pośród rezydencji śląskiej arystokracji. Obok dwóch kaplic powstałych z inicjatywy Johanna i Georga II – odpowiednio pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty – prawdopodobnie pod koniec lat dwudziestych XVII w. hrabia zaaranżował kolejną, poświęconą św. Karolowi Boromeuszowi¹⁴. Wybór na patrona wyniesionego na ołtarze w 1610 r. arcybiskupa Mediolanu podyktowany był zapewne doświadczeniem właściciela dominium, który w roku kanonizacji odwiedził Rzym, a wkrótce potem także stolicę Lombardii. Zamkowa kaplica to jedno z najwcześniejszych świadectw kultu św. Karola Boromeusza w skali całego Śląska. To nie jedyny powód, dla którego obiekt ten wypada uznać za wyjątkowy. Z uwagi na bogactwo wystroju i wyposażenia oraz liczbę przechowywanych w nim precjozów oratorium znane było jako *Silberkapelle* – srebrna kaplica. Wobec dewastacji wnętrza w pierwszej dekadzie XIX stulecia jego pierwotną postać rekonstruować trzeba w oparciu o dawne opisy. Joseph Strecke, wykorzystując zapewne opis w *Silesiographia renovata* z 1704 r., pisze o kaplicy jako o obiekcie na rzucie elipsy, z ażurową kopułą zdobioną witrażami ze scenami z żywota patrona nad środkową częścią, posadzką wyłożoną płytami białego i czarnego marmuru, ścianami obitymi jedwabiem i adamaszkiem oraz stolarką okienną wykonaną z drewna hebanowego¹⁵. Konfrontacja opisu z obecnym stanem pomieszczeń drugiej kondygnacji głównego skrzydła zamku górnego, gdzie zlokalizowane było oratorium, pozwala podać w wątpliwość eliptyczną formę planu kaplicy. Nie można wykluczyć, że kształt taki nie wynikał z zarysu murów, lecz pojawiał się wyłącznie w postaci wzoru na posadzce.

Pełniejszymi informacjami dysponujemy odnośnie do wyposażenia kaplicy. Stolarka ołtarza głównego miała być, według Streckego, wykonana z drewna hebanowego, natomiast ze srebra antependium oraz dwanaście figur apostołów sprowadzonych z Augsburga, prezentowanych w retabulum, a także relikwiarz ze szczątkami Mariny i Perpetui, umieszczony na mensie¹⁶. W nastawie ołtarza bocznego z kolei eksponowano czternaście postaci świętych wyrzeźbionych w bursztynie. Inwentarz z roku 1715, cytowany przez Skotnika, oraz kolejny, z około 1800 r., zachowany w archiwum głogóweckiej parafii, dają wyobrażenie o bogactwie przechowywanego w kaplicy zbioru relikwii i artefaktów, nie mającego sobie równych w skali Górnego Śląska¹⁷. *Silberkapelle* miała zatem charakter prywatnego oratorium połączonego z *Heilthumskammer*. Inspiracje

¹⁴ J. Strecke, *Fünf Schloßkapellen in Alt-Oberglogau*, w: *Festschrift zur 700-Jahrfeier der Stadt Ober-Glogau*, Oberglogau 1925, s. 13; ; N. Henel von Hennenfeld, *Silesiographia renovata necessarii scholiis, observationibus et indice aucta*, Wratislaviae et Lipsiae 1704, Cap. VIII, s. 409 n.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ P. Skotnik, *Der Majoratsgraf Johann Georg von Oppersdorff und seine Verdienste um das Kirchen- und Schulwesen in Oberglogau (1617 bis 1651)*, w: *Oberglogauer Heimat-Kalender 1927*,

do aranżacji przestrzeni o takim wyrazie estetycznym i tak określonych funkcjach Johann Georg czerpać mógł z obiektów na terenie monarchii habsburskiej i Bawarii, które miał zapewne okazję ujrzeć podczas swoich podróży. Jako potencjalne wzory głogóweckiej donacji wymienić należy kaplice w Innsbrucku, Wiedniu i Monachium. Najstarsza z nich powstała w stolicy Tyrolu z inicjatywy arcyksięcia Ferdynanda II Habsburga w części rezydencji przylegającej do *Hofkirche*¹⁸. Prace nad, jak ją nazywano, *Silberne Kapelle*, rozpoczęto w roku 1577, kiedy zamówiono również ołtarz – o czarnej stolarce ze srebrnymi aplikacjami. Konsekrowana w 1587 r. kaplica, składająca się z dwóch pomieszczeń, stała się miejscem pochówku donatora.

Funkcję sepulkralną przewidziano także dla tzw. *Kaiserkapelle* przy wiedeńskim kościele kapucynów, wzniesionej na podstawie zapisu testamentowego z 1618 r. córki Ferdynanda II i żony cesarza Macieja, Anny¹⁹. „Cappeln sambt dem Altar von Silber” miała jednak mieścić także zgromadzony przez donatorkę spory zbiór relikwii. Ostatecznie trafił on do przylegającej do kaplicy zakrystii. Retabulum ołtarzowe zrealizowano natomiast nie ze srebra, jak planowano, lecz z drewna.

Odmienne zakresłony został funkcjonalny program oratorium Maksymiliana I Wittelsbacha – poświęconej w 1607 r. tzw. *Reiche Kapelle* monachijskiej rezydencji²⁰. Kaplica miała służyć nie jako miejsce pochówku, lecz przestrzeń prywatnej modlitwy i kultu licznych relikwii, pozyskanych przez kolejnych przedstawicieli rodu, przede wszystkim ojca Maksymiliana – Wilhelma V, znanego z kolekcjonerskiego zapachu. Sklepienie kaplicy przeprute zostało latarnią na rzucie elipsy, stanowiącą stelaż dla witraży. Motyw elipsy pojawił się również jako wzór na marmurowej posadzce. Okna zasłonięto jedwabnymi kotarami, a przy zachodniej elewacji usytuowano trzy ołtarze o czarnej stolarce. Główny, o retabulum wykonanym z drewna hebanowego, przyozdobiono elementami ze srebra – reliefami oraz figurami dwunastu apostołów. Pośrodku nastawy umieszczono relikwiarz w formie monstrancji, zawierający relikwie pasyjne. Boczne retabula stanowiły miejsce przechowywania relikwii pomieszczonych w licznych schowkach zdobionych górkim kryształem.

Monachijska kaplica, z uwagi zarówno na swoje funkcje, jak i na ukształtowanie wnętrza i wyposażenie, wydaje się najbliższa głogóweckiemu oratorium. Prawdopodobnie to ona stanowiła bezpośrednią inspirację dla donacji Johanna Georga

Oberglogau 1927, s. 125 n.; *Inventarien Acta betreffend die Carolus Boromei u[nd] silberne Capelle*, Heft 26, rękopis w Archiwum Parafialnym w Głogówku (brak sygnatury i paginacji).

¹⁸ J. Felmayer, *Silberne Kapelle*, w: *Österreichische Kunsttopographie*, hrsg. von I. Höfer, Bd. XLVII: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck. Die Hofbauten*, bearb. von J. Felmayer, K. und R. Oettinger, E. Scheicher, H. Arnold-Öttl, M. Frenzel, Wien 1986, s. 427–448.

¹⁹ P. Reiner, *AH PRO DOLOR! QUAM MULTA SUNT! ET QUAM PRETIOSA! Der Reliquienschatz der Kaiserin Anna (1585–1618) zwischen habsburgischer Frömmigkeit und elterlichem Erbe*, „Frühneuzeit-Info” 19 (2008), H. 1, s. 80 n.

²⁰ S. Staudhamer, *Die Reiche Kapelle in der königlichen Residenz zu München*, „Die Christliche Kunst” 10 (1913/1914), s. 321–352.

von Oppersdorff. Oba obiekty łączyła obecność ażurowej latarni z witrażami, ołtarza o hebanowej stolarce, srebrnych aplikacjach i z figurami apostołów, a przede wszystkim imponującego zbioru relikwii. Także szczególna cześć pana na Głogówku dla Karola Boromeusza mogła otrzymać dodatkowy impuls podczas pobytu w Bawarii w 1622 r. W owym czasie z inicjatywy Wilhelma V koło eremitorium w Neudeck pod Monachium wznoszono bowiem dedykowany świętemu kościół²¹.

Wpływ artystycznych przedsięwzięć Wittelsbachów zaznaczył się także w kilku innych donacjach Johanna Georga. W dolinie na terenie zamkowego parku hrabia polecił wznieść pustelnię z kaplicą św. Huberta. Musiała ona istnieć już w 1643 r., bowiem z tego roku pochodzi informacja o dewastacji obiektu przez szwedzkich żołnierzy²². W celi, pełniącej funkcję kaplicy, poza ołtarzem z obrazami świętych Huberta i Eustachego, znajdował się pojemnik na wodę, inne pomieszczenie służyło jako kuchnia. Pana na Głogówku zainspirować mogły kaplice z pustelniczymi celami tworzące, w liczbie dziewięciu, kompleks wraz z dworem w Schleißheim na północ od Monachium, powstały z inicjatywy Wilhelma V²³. Bliższa głogóweckiemu rozwiązaniu wydaje się jednak pustelnia stanowiąca część zespołu miejskiej rezydencji, dziś już nieistniejącej, wzniesionej dla Wilhelma po jego abdykacji w 1597 r., zwanej Herzog-Maxburg²⁴. Zgodnie z opisem augsburskiego patrycjusza Philippa Hainhofera, eremitorium, usytuowane wśród drzew, wykute miało być w skale, z której tryskała spływająca do strumyka woda. Cella kryta była strzechą, a na jej murze wymalowano wizerunek św. Franciszka²⁵.

Podobieństwa głogóweckiego zamku do Herzog-Maxburg, kompleksu znanego też jako *Wilhelminische Veste*, sięgają dalej. Monachijska rezydencja charakteryzowała się szeroko zakrojonym program funkcjonalnym. Mieściła nie tylko kaplicę i pustelnię, ale także bibliotekę i drukarnię. Skomunikowana była z pobliskimi klasztorami i kolegium jezuickim. Oficyna drukarska powstała również w zamku Oppersdorffów. Jej wyposażenie pochodziło zapewne z rekwizycji dokonanej na protestantach w którymś ze śląskich miast. Najwcześniejszym znanym drukiem, który możemy wiązać z funkcjonowaniem zamkowej drukarni, jest relacja o konflikcie Johanna Georga z głogóweckimi protestantami, wydana w 1625 r.²⁶

²¹ G. Wimböck, *Der Heilige Carlo Borromeo im Gebet*, w: R. Baumstark (Hrsg.), *Rom in Bayern. Kunst und Spiritualität der ersten Jesuiten. Katalog zur Ausstellung des Bayrischen Nationalmuseums München, 30. April bis 20. Juli 1997*, München 1997, s. 287.

²² J. Strecke, *op. cit.*, s. 13.

²³ O. Bürger, W.R. Pötsch, J. Rückerl, H. Wutscher, *Wilhelm V. Herrenhaus und Klausen in Schleißheim und ihre Spuren in die Gegenwart*, Oberschleißheim 2012.

²⁴ H.M. Anders, *Rekonstruktion der Herzog-Maxburg in München*, München 1987.

²⁵ Ph. Hainhofer, *Die Reisen des Augsbürgers Philipp Hainhofer nach Eichstätt, München und Regensburg in den Jahren 1611, 1612 und 1613*, hrsg. von Ch. Häutle, „Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben” 8 (1881), s. 64 n.

²⁶ E. Jabłońska, *Drukarnia zamkowa w Głogówku w XVII wieku na tle życia politycznego i kulturalnego jej właścicieli*, praca magisterska napisana pod kierunkiem M. Burbianki, 1971, mps w Bibliotece Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 508M.

Il. 1. Głogówek, portal Zamku Dolnego; fot. Aleksander Desvoges-Cuber

Rozbudowany przez hrabiego zamek został również skomunikowany z sąsiednim zespołem klasztornym franciszkanów, co dodatkowo uzasadnia poszukiwanie wzorów dla górnośląskiej rezydencji w Herzog-Maxburg Wilhelma V.

Jeszcze jeden rys zamku Oppersdorffów zdaje się zdradzać bawarskie inspiracje. Dekoracja bramy zamku dolnego z lat 1645–1646 prezentuje program figuralny o dobitnie konfesyjnej wymowie. Grupę figuralną wieńczy przedstawienie Madonny z Dzieciątkiem z atrybutami Niewiasty Apokaliptycznej i Królowej Niebios, zaś poniżej ukazano świętych Karola Boromeusza, Janów Chrzciciela i Ewangelistę oraz Kandydę (il. 1). Ta wyznaniowa ostentacja jest ewenementem pośród zamkowych bram na Śląsku, zarezerwowanych głównie dla motywów heraldycznych. Można dla niej znaleźć analogię w Monachium, gdzie elewację rezydencji – tzw. *Neuveste* – w roku 1616 ozdobiono figurą Marii, opisaną jako *PATRONA BOIARIAE*.

Bawarskie doświadczenia wywarły najsilniejszy wpływ na wystrój i wyposażenie głogóweckiego zamku, nie były jednak jedynym źródłem inspiracji skupionych w przestrzeni rezydencji donacji Johanna Georga von Oppersdorff. Z osobą hrabiego wiązać można również wymieniany w opisach i inwentarzu krucyfiks, umieszczony w ołtarzu kaplicy św. Jana Chrzciciela. W dziele *Silesiographia renovata* z 1704 r. oraz w spisie artefaktów przechowywanych w kaplicach zamkowych z początku XIX stulecia obiekt ten określany jest

przymiotnikiem „Cirolensis”²⁷. Konietzny podaje w wątpliwość prawidłowość tego zapisu, sugerując, iż chodzić może o „Tirolensis”. Wydaje się jednak, że mylą się zarówno autorzy opisu z 1704 r. i wspomnianego inwentarza, jak i Konietzny. Nie udało się bowiem zidentyfikować słynącego łaskami wizerunku Ukrzyżowanego, który określany byłby jako „z Cirolu” bądź „z Tyrolu”, a o naśladownictwo tego typu przedstawienia zapewne chodzi. W świetle powyższego uprawniona wydaje się teza, że w ołtarzu głogóweckiej kaplicy prezentowana była kopia krucyfiks z Sirolo. Obiekt ten, w początku XVII w. przechowywany w Sirolo lub w sąsiedniej miejscowości Numana, uznawano za dzieło św. Łukasza, ewentualnie Łukasza i Nikodema, a w późniejszych pismach, oddających być może znacznie starszą tradycję, identyfikowany był on z krucyfiksem z Bejrutu, o którym pisał św. Atanazy²⁸. Relacja z podróży Oppersdorffa na Półwysep Apeniński, oparta zapewne na sprawozdaniu samego arystokraty, podana przez Konietznego, zawiera wzmiankę o wypadzie do Sirolo i Ankony podczas pobytu barona w Loreto wiosną 1610 r.²⁹ To ostatnie arystokrata odwiedził nawet dwukrotnie, ponownie w 1615 r., a kult wizerunku Ukrzyżowanego związany był ściśle z loretańskim kultem Marii – wizyta w Sirolo uznawana była za niemal obowiązkowy element programu pielgrzymki do Loreto³⁰.

Jako refleks pobytu Oppersdorffa w Italii postrzegać można po części również zawartość bogatego zbioru relikwii, zgromadzonego przede wszystkim w omawianej powyżej kaplicy św. Karola Boromeusza. Wyróżniają się wśród nich szczątki świętych z pierwszych stuleci chrześcijaństwa, zwanych świętymi katakumbowymi. Górnośląski arystokrata odwiedził Wieczne Miasto w okresie wzmożonego zainteresowania początkami Kościoła i intensywnej eksploracji katakumb. Być może już wtedy zrodził się zamiar sprowadzenia do Głogówka szczątków Kandydy, którą podniesiono do rangi patronki miasta. O jej szczególnej roli świadczy przedstawienie we wspomnianym już portalu bramnym zamku dolnego.

Tura kawalerska i pielgrzymka do Loreto w roku 1615 odbiły się w Głogówku echem także w postaci donacji poza kompleksem rezydencji właścicieli dominium. W obrębie założenia klasztoru franciszkanów, restytuowanego po roku 1626, Johann Georg polecił wznieść dwa obiekty, które swą architektoniczną formą nawiązują do poznanych podczas podróży budowli. Pierwszą jest Domek Loretański, pierwotnie usytuowany w sąsiedztwie kościoła konwentualnego, następnie, wskutek rozbudowy świątyni, umieszczony w jej wnętrzu³¹ (il. 2). Kopia *Casae Sanctae*, najstarsza na Śląsku, powstała w roku 1630 na fali podobnych donacji na ziemiach imperium Habsburgów. W literaturze podkreślany jest

²⁷ Th. Konietzny, *Schloß Ober-Glogau*, w: *Theophil Konietzny. Bausteine zur oberschlesischen...*, s. 96; *Inventarien Acta betreffend...*

²⁸ W. Semkowicz, *Krucyfiks z Sirolo i jego pochodzenie z kościoła św. Salwatora na Zwierzyńcu w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 23 (1932), s. 139–155.

²⁹ Th. Konietzny, *Die Loretokapelle...*, s. 126.

³⁰ W. Semkowicz, *op. cit.*, s. 132.

³¹ P. Mras, *Domek Loretański w Głogówku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 14 (1986), s. 139–150.

Il. 2. Głogówek, Domek Loretański;
fot. Aleksander Desvoges-Cuber

ściśły związek między powstającymi w owym czasie z inicjatywy samej rodziny cesarskiej i zbliżonych do niej kręgów Loretami a białogórskim zwycięstwem Ligi Katolickiej na czeską rebelię w roku 1620³². Domki Loretańskie miałyby stanowić pomniki tryumfu Najświętszej Marii Panny, patronującej tym militarnym zmaganiom, nad herezją. Głogówecki Domek charakteryzuje się daleko idącym podobieństwem do pierwowzoru. Jak podaje Konietzny, zapewne na podstawie zaginionego *itinerarium*, Oppersdorff miał w Loreto osobiście wykonać rysunki i pomiary *Casae Sanctae*³³.

Drugiej donacji w zespole klasztornym franciszkanów dokonał Johann Georg pod koniec życia, kiedy to w 1650 r., złożony chorobą, ślubował budowę kaplicy św. Antoniego (il. 3). Dobudowana do bryły kościoła od południowego zachodu zapewne według projektu morawskiego architekta Petera Schüllera, zyskała architektoniczny kształt, który odbiega od formy innych, współczesnych jej

³² F. Matsche, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI*, Berlin–New York 1981, Bd. I, s. 154.

³³ Th. Konietzny, *Die Loretokapelle...*, s. 126.

Il. 3. Głogówek, ołtarz kaplicy św. Antoniego; fot. Aleksander Desvoiges-Cuber

obiektów. Czasza kopuły wyniesiona została na wysokim w stosunku do całej struktury tamburze, nasuwającym skojarzenia z górnymi partiami padewskiej bazyliki św. Antoniego, którą Oppersdorff miał okazję widzieć podczas swych podróży do Italii. Z padewską świątynią identyfikować można kopułową budowlę, uwiecznioną w malowanym epitafium Franza Eusebiusa von Oppersdorff z około 1691 r., gdzie widnieje ona w sąsiedztwie postaci swego patrona, stojącego za plecami klęczącego hrabiego³⁴.

Także we wnętrzu kaplicy dostrzec można refleksy peregrynacji Johanna Georga, przy czym swój ślad zostawiły tu artystyczne impulsy o zróżnicowanej genezie. Ołtarz, którego pierwotne miejsce przeznaczenia budzi pewne wątpliwości, wyposażony został w nastawę o formach bawarsko-szwabskiej proveniencji³⁵.

³⁴ A. Kijaczko-Dereń, *Malowane epitafia Georga III i Franza Eusebiusa I von Oppersdorff w kościele parafialnym pw. św. Bartłomieja w Głogówku*, w: P. Oszczanowski (red.), *op. cit.*, s. 79 n. Autorka nie identyfikuje uwiecznionych na obrazie budowli, a w malowanej architekturze widzi obraz Niebieskiego Jeruzalem.

³⁵ Pewne analogie skłaniają do rozpatrzenia hipotezy o tożsamości ołtarza w kaplicy św. Antoniego ze znanym z opisów ołtarzem głównym w nieistniejącej zamkowej kaplicy św. Karola Boromeusza.

Podobnie jak wspomniane retabula monachijskiej *Reiche Kapelle*, głogówecka nastawa, o ciemnej, imitującej heban stolarce, kryje liczne pojemniki na relikwie. Podobne umieszczono także w czołowej partii mensy ołtarzowej. Przybrała ona postać otwartej od frontu, zabezpieczonej kratą skrzyni, w której prezentowany jest relikwiarz. Inaczej niż w przypadku nastawy, wzoru w tym przypadku szukać należy na Półwyspie Apenińskim. Mogła nim być mensa ołtarza św. Filipa Nereusza w rzymskim kościele oratorian Santa Maria della Vallicella, zwanym *Chiesa Nuova*³⁶.

Kaplica św. Antoniego była zatem, podobnie jak zamkowa kaplica św. Karola Boromeusza, przestrzenią prezentacji licznych relikwii, gromadzonych przez Johanna Georga von Oppersdorff. W odróżnieniu od oratorium w rezydencji właścicieli dominium, przestrzeń ta miała jednak charakter nie prywatny, a publiczny. Być może i w tym przypadku inspirujący okazał się przykład Monachium, gdzie z inicjatywy Wittelsbachów drugie, obok *Reiche Kapelle*, miejsce przechowywania cennego zbioru relikwii zaaranżowano w kaplicy św. Krzyża przy jezuickim kościele św. Michała³⁷. Mimo różnicy skali obie kaplice, tę monachijską i tę głogówecką, łączy też obecność trybuny w górnej partii budowli, przeznaczonej dla donatorów.

Kolejne obiekty, których formę wiązać można z podróżami Johanna Georga von Oppersdorff, to obrazy epitafijne, ukazujące hrabiów Johanna Georga i Franza Eusebiusa z małżonkami i potomstwem, przechowywane obecnie w kaplicy grobowej przy głogóweckim kościele św. Bartłomieja, pierwotnie eksponowane jednak najprawdopodobniej w głównych przestrzeniach świątyni³⁸. Wskazują na to wielkie rozmiary płócien, wyróżniające je na tle śląskich epitafiów siedemnastego stulecia. Pierwsze z malowideł powstało w roku 1632, zatem rok po śmierci pierwszej żony Georga III, Benigny Polyxeny z domu von Promnitz. Małżonkowie ukazani zostali w nawie głównej kościoła, klęczący naprzeciwko siebie – za nimi przedstawiono w tej samej pozie dzieci, synów po lewej stronie za ojcem, córki po stronie prawej za matką. Za członkami hrabiowskiej rodziny stoją święci, przede wszystkim ich imienni patroni. Na pierwszym planie, między klęcznikami pary hrabiowskiej, umieszczone zostały identyfikujące ją

Ten ostatni jednak, według korespondencji z początków XIX w., miał zostać zniszczony na polecenie hrabiego Franza von Oppersdorff (korespondencja załączona została do zeszytu *Inventarien Acta betreffend die Carolus Boromei u[nd] siberne Capelle*, przechowywanego w Archiwum Parafialnym w Głogówku).

³⁶ Wyobrażenie o pierwotnym kształcie mensy w Chiesa Nuova daje rysunek projektowy Giovanniego Guerry z około 1600 r. (*Libri di immagini, disegni e incisioni di Giovanni Guerra (1544–1612). Catalogo della mostra, Modena, marzo–aprile 1978, a cura di E. Cecchi Gattolin, E. Parma Armani, Modena 1978, s. 78*).

³⁷ L. Seelig, *Diweil wir dann nach dergleichen Heiltumb und edlen Clainod sonder Begirde tragen. Der von Herzog Wilhelm V. begründete Reliquienschatz der Jesuitenkirche St. Michael in München*, w: R. Baumstark (Hrsg.), *op. cit.*, s. 199–262.

³⁸ A. Kijaczko-Dereń, *op. cit.*, s. 63–97.

herby oraz kartusz inskrypcyjny. Układ ten powtórzony został w późniejszych obrazach. Jak przekonująco wykazał Piotr Oszczanowski, zarówno rozmiary płócien, jak i zasadnicze cechy kompozycji mają swoje źródło w obrazie epita-fijnym Karola II von Habsburg i jego małżonki Marii z domu Wittelsbach z lat 1587–1591, pędzla Jacoba de Monte, przeznaczonym do prezbiterium katedry w Grazu, znanym z miniaturowej kopii Pietra de Pomis³⁹. W stolicy Styrii Johann Georg przebywał kilkakrotnie – podczas studiów, tury kawalerskiej, a następnie w drodze do Loreto, malowane epita-fium było mu zatem z pewnością znane.

Po nabyciu państwa frydeckiego w 1636 r. także tam Johann Georg von Oppersdorff postanowił pozostawić trwały ślad w postaci obiektów sakralnych, nasycających przestrzeń dominium treściami o jednoznacznie katolickim charakterze. Wśród nich na szczególną uwagę w kontekście niniejszych rozważań zasługuje kaplica Zwiastowania Panny Marii Florenckiej, erygowana na frydec-kim rynku w latach 1644–1645. Obiekt padł ofiarą józefińskich reform – rozbiórki dokonano pod koniec XVIII w. – jego kształt musimy zatem rekonstruować na podstawie kilku, niezbyt precyzyjnych, ikonograficznych przekazów oraz informacji zawartych w protokołach wizytacji. Kaplica, która służyła bractwu różań-cowemu, kryta była kopułą, a jej sylwetę uzupełniała wieża dzwonna. W litera-turze przedmiotu wyrażony został pogląd, że forma ta naśladowała florencką katedrę. Bardziej prawdopodobne, w świetle wezwania frydeckiej kaplicy, wydaje się jednak, że nawiązano w niej do innej świątyni w stolicy Wielkiego Księstwa Toskanii – kościoła serwitów Santissima Annunziata. Zastąpił on jako miejsce ekspozycji otaczanego kultem wizerunku Zwiastowania, według legendy ukoń-czonego przez anioła⁴⁰. Popularność tego słynącego łaskami ściennego malowidła osiągnęła swe apogeum w okresie potrydenckim, do czego walenie przyczyniła się aktywność Medyceuszy, również Cosimo II, na którego dworze przebywał Johann Georg von Oppersdorff podczas swej pielgrzymki w roku 1615⁴¹. Być może w jednym z ołtarzy kaplicy znajdowała się kopia florenckiego wizerunku⁴². Sam kościół serwitów kryty jest kopułą i posiada wieżyczkę z dzwonem – mógł zatem inspirować architektoniczny kształt frydeckiej kaplicy.

Przytoczone przykłady są na tyle liczne, by za uprawnioną uznać tezę o decy-dującym znaczeniu osobistego doświadczenia – podróży – dla donacji Johanna Georga von Oppersdorff, z konsekwencją realizującego zamysł konfesjonalizacji

³⁹ P. Oszczanowski, *Nagrobek Georga III von Oppersdorff w Głogówku – próba nowego spoj-rzenia*, w: *idem* (red.), *op. cit.*, s. 133 n.

⁴⁰ Z. Ważbiński, *Zwiastowanie NMP z kościoła SS. Annunziata we Florencji. Przyczynek do nowożytnego kultu obrazów*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konser-watorstwo” 13 (1989), Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 176, s. 159–177.

⁴¹ Th. Konietzny, *Die Loretokapelle...*, s. 126.

⁴² Indra utrzymuje, że w ołtarzu kaplicy eksponowany był obraz Matki Boskiej Passawskiej (B. Indra, *Stavba barokního poutního kostela P. Marie ve Frýdku a jeho architekt (Přispěvek k dílu Umělecké památky Moravy a Slezska)*, „Časopis Slezského zemského muzea” B XLII (1993), s. 44–58).

pejzażu. Inspiracji dla swych przedsięwzięć arystokrata poszukiwał w sanktuariach Półwyspu Apenińskiego, na dworach Habsburgów w Grazu oraz Wittelsbachów w Monachium. Szczególna i niedostrzeżona dotąd rola przypadła przy tym ostatniemu z ośrodków. Władcy Bawarii, zwłaszcza zaś Wilhelm V, zwany Pobożnym, uchodzili za wzór katolickich książąt, wyznaczając standardy trydenckiej konfesjonalizacji na terenie Rzeszy. Poprzez małżeńskie związki bawarskich księżniczek z Habsburgami Wittelsbachowie oddziałali na kształtujący się model pobożności domu austriackiego zwany *Pietas Austriaca*. Model przejmowany był przez katolickie stany dziedzicznych ziem habsburskich, demonstrujące w ten sposób swą lojalność wobec Rzymu i Wiednia.

Analiza donacyjnej aktywności Johanna Georga wskazuje zatem na ścisłe związki konfesjonalizacji pejzażu z konfesjonalizacją podróży, wiodącej do czołowych ośrodków katolickiego kultu⁴³. Trasy tury kawalerskiej i późniejszych peregrynacji arystokraty uznać przyjdzie za typowe dla zwyczajów katolickiej szlachty dziedzicznych ziem habsburskich, która w okresie wczesnonowożytnym przełamała wcześniejsze ograniczenie do Europy Środkowej⁴⁴. Intensywność wykorzystania zebranych podczas podróży doświadczeń w kreowaniu katolickiego mikrokosmosu, nadaje jednak działalności pana na Głogówku i Frydku szczególny wymiar, zapewniając mu czołowe miejsce wśród promotorów nowych wzorców kulturowych na Górnym Śląsku.

CATHOLIC MICROCOSM OF COUNT VON OPPERSDORFF. TRAVEL AND ART Abstract

Johann Georg von Oppersdorff, an owner of Głogówek dominion from 1617 and the State of Frýdek from 1636, was one of the pillars of the pro-Habsburg Catholic faction in Upper Silesia. An alumnus of the Jesuits, after his studies in Olomouc and Graz, where he met future Emperor Ferdinand Habsburg and his brother Archduke Charles Joseph who was to become bishop of Wrocław, in 1609 he began his bachelor's tour through Styria, Tirol, Bavaria to the Apennines. Six years later he pilgrimaged once again to Loreto, and in 1622 he again visited Bavaria. The travels set their imprint on artistic undertakings of the aristocrat: an extension of the castle at Głogówek, the Loretto Chapel and St. Antoine Chapel at Głogówek, or the Chapel of the Annunciation at Frýdek.

⁴³ Na zjawisko konfesjonalizacji podróży w odniesieniu do szlachty polskiej i litewskiej uwagę zwraca Hans-Jürgen Bömelburg, *Adelige Mobilität und Grand Tour im polnischen und litauischen Adel (1500–1700)*, w: *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert. Akten der internationalen Kolloquien in der Villa Vigoni 1999 und im Deutschen Historischen Institut Paris 2000*, hrsg. von R. Babel, W. Paravicini, Ostfildern 2005, s. 309–326.

⁴⁴ Na przykładzie szlachty czeskiej zmianę tę stwierdzili Jaroslav Pánek, Miroslav Polívka, *Die böhmische Adelsreisen und ihr Wandel vom Mittelalter zur Neuzeit*, w: *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert. Akten der internationalen Kolloquien in der Villa Vigoni 1999 und im Deutschen Historischen Institut Paris 2000*, hrsg. v. R. Babel, W. Paravicini, Ostfildern 2005, s. 53–69.